

halifeden gelen ve kimsenin öldürülmesini emreden bir yazı kaledekilerin katline engel olamadıysa da Eş'as'ın hayatını kurtardı. Kendi hakkında halifenin hüküm vermesini isteyen Eş'as Medine'ye gönderildi. Eş'as halife Ziyâd ile olan mücadelesinin sebeplerini anlatarak onun hakkındaki şikâyetlerini söyledi. Dinden dönmediğine yemin edip affedilmesini ve nikâhlısı Ümmü Ferve ile evlendirilmesini istedi. Hz. Ebû Bekir onu affetti ve kız kardeşiyle evlendirdi. Bir süre Medine'de oturan Eş'as'ın bu hanımından Muhammed, İshak, İsmâil adlı oğulları ile Kureybe, Hübâbe ve Ca'de adlı kızları doğdu.

Eş'as b. Kays, 15 (636) yılında 1700 Kindeli'den meydana gelen bir kuvvetle Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın emrinde İran'ın fethine katıldı. Kâdisiye, Medâin, Celûla ve Nihâvend savaşlarında bulundu. Halifenin emri üzerine bir heyetle birlikte Kısra'ya gidip onu İslâmiyet'e davet etti. 17'de (638) Hâlid b. Velîd kumandasında Suriye'nin fethine katılan Eş'as Yermük Savaşı'nda bir gözünü kaybetti. Küfe şehri kurulduğu zaman bir kısım Kindeli ile birlikte oraya yerleşti. 26 (646-47) yılında Velîd b. Utbe onu kendisine vekâleten Azerbaycan ve İrmîniye'ye vali olarak gönderdi. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde bu bölgelerin valisi olan Eş'as halktan halife için biat aldı. Hz. Ali onu ve ordusunu Muâviye ile mücadele için geri çağırıldı. Muâviye, kardeşi Utbe b. Ebû Süfyan'ı Eş'as'a göndererek onu kendi safına almak veya tarafsızlığını sağlamak istediysen de Eş'as Hz. Ali'ye bağlı kaldı. Sıffin'de önemli başarılar elde etti. Hz. Ali'nin hakem tayinine râzı olmasında ve kendilerini temsil eden heyetin başına Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin getirilmesinde etkili oldu. Anlaşma metni hazırlanırken Dûmetülcend'de bulundu. Hakem Vak'ası'ndan sonra ordunun yorulmuş olduğunu ileri sürerek Hz. Ali'yi Küfe'ye çekilmeye zorladı. Nehrevan ve Harûriye'de Hâricîler'e karşı yapılan mücadelelere katıldı. Hz. Ali'nin şehid edilmesinden kırk gün sonra Küfe'de vefat etti. Bazı kaynaklarda vefat tarihi 41 (662) veya 42 (663) olarak da geçmektedir.

Âl-i İmrân sûresinin 77. âyetinin, diğer bazı rivayetler yanında, Eş'as ile amcasının oğlu arasında çıkan bir husumet sebebiyle yemin söz konusu olunca, Hz. Peygamber'in haksız olarak bir müslü-

manın malını elde etmek için yalan yere yemin eden kimsenin Allah'ın gazabına uğrayacağını belirtmesi üzerine nazil olduğu da kaydedilmektedir (Buhârî, "Tefsîrül'l-Kur'an", 3/3). Hz. Ebû Bekir zamanındaki isyanını irtidat kabul ederek Eş'as'ın Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin ölçülerine göre sahâbî olmadığını söyleyenler varsa da hadis âlimleri bu görüşe katılmamışlardır. Hz. Peygamber'den dokuz hadis rivayet eden Eş'as'ın Hz. Ömer'den de bir rivayeti vardır. *Kütüb-i Sittet*'de yer alan rivayetleri Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bir arada bulunmaktadır (V, 211-213). Ondan Şa'bî, Kays b. Ebû Hâzım ve Ebû Vâil Şakîk b. Seleme gibi râviler rivayette bulunmuştur. İslâmiyet'ten önce içkiyi, kumarı ve zina'yı kendisine yasaklayanlardan birinin Eş'as olduğu bilinmektedir. Şiîler onun iki yüzlü davrandığını ve Hz. Ali'ye iha-net ettiğini ileri sürmüşlerdir. Oğlu Muhammed b. Eş'as ileri gelen emîrlerden olup kendisinden başka Hz. Ömer, Osman, Âişe ve İbn Mes'ûd'dan rivayette bulunmuştur. Torunu İbnü'l-Eş'as el-Kindî ise Haccâc'a karşı verdiği mücadeleye ile tanınmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 211-213; Buhârî, "Şehâdât", 19, "Tefsîrül'l-Kur'an", 3/3, "Eymân", 11, 17, "Diyât", 22, "Aşkâm", 30; Vâkidî, *Kitâbü'r-Ridde* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Paris 1989, s. 30-124; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 22-23; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 94-95, 244, 261, 291-292, 452; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (trc. Zâkir Kadirî Ugan), İstanbul 1955-56, I, 163-169, 330; II, 31-32, 142-145; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1987, III, 379, 409; IV, 150-156, 250, 310, 384; V, 42, 112, 129, 338, 443, 599, 664-667, 705; İbn A'sem el-Küfî, *el-Fütûh*, Beyrut 1406/1986, I, 47-70; İbn Abdürrabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, Kahire 1372/1953, I, 65; II, 206; III, 89, 226, 306; IV, 96, 116; V, 5, 20, 73, 74, 278; VII, 129; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Bağdad 1397, I, 203-210; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 425, 426; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 109-111; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 196-197; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 272-273; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 118-119; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 452, 535-537; III, 10, 147, 186, 276, 318, 321, 342, 403; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, Kahire 1385/1965, I, 291-297; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, IV, 406-416; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 286-295; Zehbî, *A'âmü'n-nübela'*, II, 37-43; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut 1966, V, 72-73; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 51-52; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, I, 359; IX, 64-65; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, VII, 69, 393; X, 9-31; *A'yânü's-Şî'a*, I, 503-504; "Eş'as b. Kays b. Ma'dikerib", *DMT*, II, 196-197; Reckendorf, "Eş'as", *IA*, IV, 393-394; a.mlf., "al-Ash'ath", *EI²* (Fr.), I, 718.

ASRİ ÇUBUKÇU

EŞBÂH ve NEZÂİR

(الأشباه والنظائر)

İslâm hukukundaki küllî kaideleri, benzer meselelerin tâbî olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.

Eşbâh şibh, şebah veya şebîh kelimesinin, nezâir de nazîre kelimesinin çoğulu olup "birbirine benzeyen şeyler" demektir. Dilciler eşbâh ve nezâir kelimeleri arasında önemli bir anlam farkı olmadığı görüşünde iseler de Süyûtî bu iki kelime arasındaki mâna farkına dikkat çeker. Ona göre aralarında birçok benzerlik bulunan şeyler eşbâh ile, sadece bir veya birkaç yönden benzeyen şeyler ise nezâir ile ifade edilir.

İslâm toplumunda ilim dallarının ayrı ayrı gelişmesine paralel olarak tefsir, fıkıh, dil ve edebiyat gibi alanlarda, mahiyet veya hüküm yönünden aralarında benzerlik bulunan kavram ve konuları ilgili ilim dalının bütünlüğü içinde ve ortak bazı kurallar geliştirerek açıklamayı amaçlayan çalışma örneklerine bolca rastlanır. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren tefsir dalında bu türde müstakil eserlerin yazılmaya başlandığı, ancak bu ilim dalının ve bu dalda yazılan eserlerin daha çok **vücûh ve nezâir*** adıyla anıldığı görülmür. IV. (X.) yüzyılın sonlarında vefat eden ve Hâlidîyyân olarak tanınan iki şair kardeş Ebû Bekir el-Hâlidî ile Ebû Osman el-Hâlidî, Câhiliyye ve muhadramûn şairleriyle yeni şairlerin (muhtesûn) şiirleri arasındaki benzerlikleri ortaya koymak maksadıyla derledikleri şiir mecmuasına *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (*Hamâsetü'l-Hâlidîyyeyn*) adını koymuşlarsa da dil ve edebiyat alanında bu türe giren en önemli çalışma Süyûtî'nin aynı adı taşıyan eseridir. Eşbâh ve nezâirin fıkıh alanında ayrı bir ilim dalını ve eser türünü ifade eden bir terim olarak kullanımı ise fıkıh mezheplerinin gelişmelerini tamamlayıp görüşlerinin doktriner formlar çerçevesinde incelendiği dönemden sonraya rastlar.

İslâm hukuku başlangıçta fer'î meselelere çözümler üreterek meseleci bir tarzda doğmuş ve bu metot gelişme döneminde de bir yönüyle devam etmiştir. Ancak fıkıh mezheplerinin gelişmelerini tamamlamaları ve fer'î ahkâm alanında müstakil eserlerin kaleme alınmasıyla

birlikte benzer fikhî meselelerin çözümüde başvurulacak genel ilkeleri belirlemeyi amaçlayan çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Böylece hem birbirine benzeyen fer'î meselelerin tamamına veya önemli bir kısmına uygulanması mümkün olan, hem de önerilen çözümlere ortak açıklamalar getiren, dolayısıyla ameli olduğu kadar doktriner değeri de haiz bulunan genel kuralların tesbit edilmesine başlanmıştır (bk. KAİDE). IV. (X.) yüzyıldan itibaren doğup gelişen kavâid ilmi ve bu yöndeki ilmi faaliyet, benzer fikhî meselelerin mezhep içinde tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı, fikhî meseleler veya hükümler arasındaki bağlantıları ve farklılıkları belli kurallara bağlamayı amaçlayan **furûk*** ilim dalıyla daha da zenginleşmiş oldu. Kavâid ve furûk ilim dalları ve bu isimler altında kaleme alınan eserler, bir açıdan aynı ilim dalının iki farklı şekilde adlandırılması olarak kabul edilebilirse de aralarında metot ve muhteva yönünden bazı farklılıkların bulunduğu görülür. VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren küllî kaide ve furûk dallarının temel bilgilerine ilâve olarak fikhin incelik ve güzelliğini öğretmeye veya zaruri görülen bazı bilgileri vermeye yönelik hiyel, fikhî lugaz, hikâye, eşbâh ve nezâir, cem' ve fark gibi bazı yeni konulara da yer veren eşbâh ve nezâir kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bu sebeple bir ilim dalı olarak eşbâh ve nezâir ve bu alanda yazılan eserler kavâid ve furûk türü eserlerle yakın ilişkili, fakat onlardan biraz daha kapsamlı çalışmalar olarak nitelendirilebilir.

Süyûtî eşbâh ve nezâiri "fikhin hakikatına, esasına, kaynaklarına ve esrarına muttali olmayı sağlayan önemli bir ilim" diye tanımlar. Ona göre ancak bu sayede elde edilecek maharetledir ki benzeşen meselelerin gruplandırılması ve yeni hükümlerin ortaya çıkarılması mümkün olur. Yeni karşılaşılan veya zaman içinde ortaya çıkacak olan problemlerin halledilmesi de yine bu ilmin yardımıyla gerçekleşecektir. Süyûtî ayrıca bazı fakihlerin, "Fikhin nezâiri bilmekten ibarettir" sözünü naklederek asırlar boyunca farklı yörelerde farklı kültürel zenginlik içinde gelişmiş olan fikhî mirasının bu ilim sayesinde kavranabileceğini söyler (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 31). Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'ini şerheden Hamevî de eşbâh ve nezâiri, "birbirlerine benzedikleri hal-

de ancak fakihlerin çok dikkatli bir bakışla anlayabileceği bazı gizli sebeplerden dolayı hükümleri farklı olan meseleler" olarak tanımlarken benzeri bir önemi vurgular (*Ğamzû 'uyûnî'l-beşâ'ir*, I, 38). Bundan dolayı gerek kavâid ve furûk gerekse eşbâh ve nezâir ilim dalları ve bu alanda yazılan eserler, fikhin asırlar boyu gelişmiş zengin literatüründe yer alan farklı görüşlerin hareket noktası olan genel esas ve ilkelerin belirlenmesinde, benzer fikhî meseleler ve çözümler arasında ortak bağın kurulmasında, İslâm hukukunun ameli değer ve doktriner uyumunun anlaşılmasında önemli bir paya sahiptir. Esasen bu tür eserlerin, fikhî ilminin ve ekolleşmenin klasik gelişimini tamamladıktan sonra ortaya çıkmasının da anlamı bu olmalıdır.

Fikhî literatüründe İbnü'l-Vekîl'in (ö. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i bu isim altında yazılan kitapların ilki sayılmış, daha sonra bu alanda kaleme alınan eserler için de bir ölçüde model teşkil ettiği kabul edilmiştir. Yine bu alanda yazılan eserler arasında Tâceddin es-Sübkî'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i (I-II, Beyrut 1991), İbnü'l-Mülakkin'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i (TSMK, nr. 4824, A 752), Süyûtî ve Zeynüddin İbn Nüceym'in aynı adla anılan eserleri zikredilebilir. Kavâid ve furûk adları altında yazılan eserler de aradaki yakın ilişkiden dolayı bir yönüyle eşbâh ve nezâir literatürü içinde gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "şbh", "nzr" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, "nezâ'ir" md.; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, Beyrut 1980, s. 148; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-a'yûn* (nşr. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî), Beyrut 1404/1984, nâşirin mukaddimesi, s. 33-57; İbn Hacer, *Fethu'l-bârf* (Sa'd), IV, 170; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, V, 102; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh), Beyrut 1407/1987, s. 31; a.mlf., *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Beyrut 1395/1975, II, 273; a.mlf., *Zehrû'r-rûbâ 'ale'l-Muctebâ* (Nesâî, Sünen ile birlikte), İstanbul 1401/1981, II, 175; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Abdülazîz Muhammed el-Vekîl), Kahire 1387/1968, s. 15; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadişüyye*, Kahire 1390/1970, s. 193; *Keşfü'z-zunûn*, I, 98-100; Hamevî, *Ğamzû 'uyûnî'l-beşâ'ir*, Beyrut 1405/1985, I, 38; Zerkâ, *el-Fikhü'l-İslâmî*, II, 946-964; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 730; Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhîyye*, Dimaşk 1406/1986, s. 63-75, 178-181, 189-190, 201-204, 208-209; "Eşbâh", *Mu.F*, IV, 287-289; Muhammed Mustafa ez-Zümeylî, "el-Kavâ'idü'l-fikhîyye", *Mecelletü'l-Bahâî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, V, Mekke 1982, s. 11-40.

MUSTAFA BAKIR

el-EŞBÂH ve'n-NEZÂİR

(الأشباه والنظائر)

Süyûtî'nin

(ö. 911/1505)

nahvin çeşitli konularını
benzerlik ve farklılık bakımından
inceleyen eseri.

"el-Eşbâh ve'n-nezâir" tarzındaki çalışmalar daha önce tefsir ve fikh alanlarında yapılmıştır. Çok yönlü bir âlim olan Süyûtî bu türde fikh konusunda bir eser telif etmiş, aynı adı ve aynı bölüm başlıklarını kullanarak nahiv alanında da bir eser kaleme almıştır. Süyûtî, tam adı *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv* olan eserini İbnü's-Sübkî'nin (ö. 771/1370) aynı adı taşıyan fikhla ilgili kitabından etkilenecek yazdığını söyler. Arapça'nın çeşitli konularını bu şekilde ilk defa düzenleyen Süyûtî, usulcüler tarzında bir eser kaleme almak üzere 868'de (1463) araştırma yapmaya başlamış, 300'e yakın eseri tarayarak topladığı kendi ifadesine göre "bir deve yükü" malzemeyi değerlendirip yazdıktan sonra on yılı aşkın bir süre ortaya çıkarmadığı bu kitabın kaybolması üzerine eseri ikinci defa telif etmek zorunda kalmıştır (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, I, 5).

Bölüm başlıkları fikh alanındaki benzerlerinden farksız olan bu eserde Süyûtî Arap gramerinin çeşitli meselelerini büyük bir ustalıkla işlemiştir. Bir mukaddime ile yedi bölümden oluşan eserin mukaddimesinde müellif kitabın metodunu, yazılış sebeplerini, çalışmaları sırasında karşılaştığı güçlükleri anlatmakta ve eserini farklı bir metotla hazırladığını söylemektedir. Bu arada klasik Arap edebiyatında kabul edilen tasnife göre sekize ayrılan edebiyat ilimlerine (lugat, nahiv, tasrif, aruz, kavâfi, sınaatü's-şi'r, ahhârü'l-Arab, ensâbü'l-Arab) iki yenisini daha (ilmü'l-cedel fi'n-nahv, ilmü usûlî'n-nahv) eklediğini belirtmektedir. Her bölümü ayrı bir isimle anılan ve ayrı bir mukaddimesi olan eserin birinci bölümünde nahvin ilkeleri ve genel kurallarına yer verilmekte, alfabetik olarak düzenlenen bu bölümde nahiv âlimlerine ait makale, nükte, tehzib, itiraz, tenkit ve cevaplar yer almaktadır. Prensiplerin, istisnaların ve taksimatın yer aldığı ikinci bölümde her bir ilke (zâbit) diğerinden bağımsız şekilde "el-elfâz, el-fi'l ve alâmâtüh, el-harf" gibi adlarla bablar halinde düzenlenmiştir. Birbiryle irti-